

A d a t o k

a Rákócziak váradi kollégiumának történetéhez¹⁾

Nem kétséges, hogy hazai iskoláink közül a külső országokbeli kiváló professzorok s a legjelesebb hazai mesterek vezetése alatt megszervezett gyulafehérvári kollégiumot kell rangban a legelsőnek tekintenünk, mégis a jelek arra vallanak, hogy a Bethlen Gábor nyomdokain haladó öregbik Rákóczi György fejedelem közmivelődési tervében benne kellett lennie, hogy az ország egyes vidékeinek központjában lévő iskolákat s közöttük főképpen a partiumbeli váradi magasabb fokú tanintézetet fejlessze. Erre való célzást láthatunk már uralkodásának harmadik esztendejében az 1633 évi fehérvári országgyűlésnek Váradra is értendő határozatában, amelynek különben - szükségavusága miatt - ma már rendesen egészen más értelmet szoktak tulajdonítani. E szerint ugyanis, hogy "a végházaknak és collégiumnak építésére is" jobb módot nyujtsanak, a Részekkel (Partium) együttesen az egész országban minden kaputól egy-egy forint adót ígértek.²⁾ Természetes, hogy ha e végzésben előforduló "építés" meghatározást nem csupán a szó szerinti értelemben, hanem a szokásos "fejlesztés" jelentésének is értelmezzük, ebben az esetben csakugyan meggyőződhetünk róla, hogy bár a kollégium nevezet alatt netalán a fehérvári iskolát kellene is értenünk, mégsem kétséges, hogy a fejedelem a jenei és a székelyhidi mellett különösképpen éppen a váradi "véghely"-nek erődtítményeit szándékozott bevehetetlenné fejleszteni.³⁾ Ezzel természetesen

---

1) E közlemény a váradi iskolára vonatkozó eddigi összefoglaló ismertetéseknek, kiváltképpen pedig Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. Marosvásárhely, 1896. 565-67. - Csernák Béla: A ref. egyház Nagyváradon 1557-1660. Bp. 1934. című munkájának részbeni kiegészítése.

2) EOE IX. 316.

3) Szalárdi 240-243.

együtt járt, hogy ugyanitt a szellemi élet bástyáját is romolhatatlanná szilárdítsa.

Várad különben a XVI-XVII. századbeli Erdély legfontosabb végvára és kapcsolt részeinek középpontja vala, ezért nemcsak Rákóczinak, hanem mindenik fejedelmi elődjének is kiváló gondoskodása tárgyát képezte. Tehát a várfalakat erősítették, a középületeket építették s a lakosság anyagi és szellemi gyarapodásán munkálkodtak. Nem hiába írta Váradról a Rudolf császárnak küldött 1599. évi követjelentés: "Ist wol Ort und gelegenheit einem Irdischen Paradeiss zu Vergleichen".⁴⁾ Az itteni iskola, amelynek gyökere 1557-ben a vallásújítás előtti káptalani scholától függetlenül eredt meg, országgyűlési végzésileg a Mindenszentek tiszteletére rendelt zárdában kapott otthont. Élete és nevelői működése egészen addig az ideig, amíg a várnak 1660 augusztus 28-án történt török kézre jutásával véglegesen lezárult, a város Péntekhely nevű főutcájában épült pompás épületben folytonos fejlődés útján haladt. Különösen I. Rákóczi György és Lorántfi Zsuzsánna voltak azok a jóltevők, akik semmiféle áldozattól nem riadtak vissza, csak hogy az iskola minél inkább erősödjék s még jobban növelhesse korábban elért jeles színvonalát; ehhez azután sok más adomány és alapítvány is járult, úgy hogy a fehérvári s a pataki után a legjobban megalapozott köznevelődési intézményünké növekedett.⁵⁾

Tanárainak egymásutánját Sasvári Gergely kezdi 1566-ban, - Csernák Béla egész sorát mutatja be az utána működött mestereknek, akik talán mindannyian külső országokbeli akadémiák tanítványai voltak. Természetes azonban, hogy adattára - Váradnak a töröktől történt elfoglalása s az írásbeli forrásoknak megsemmisülése miatt - nem lehet teljes, éppen ezért közlése nem is adja tudunkra, hogy e jeles iskola egyszerre ugyan hány mesterrel is működött, illetőleg mikor kezdődött az egy tanerős felsőbb évfolyamoknak - több tanerőssé való kibővítése s ezáltal az egyes tantárgyaknak alaposabb, korszerűbben való oktatása! Szalárditól azonban mégis csak meglehetősen részletes értesítést kapunk, amelyből e kérdésünkre megbízható utmutatást találunk. Szerinte ugyanis "az iskola

---

4) Marczali Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból. TT.1878:907.

5) Szalárdi. 364-66.

már azelőtt (vagyis 1660. évi megszűnése előtt) jó idővel, classisokra rendeltetett vala, az deáki szép tudományi minden mesterségek külön külön való hűséges praeceptorok, tanítómesterek által nagy hűséggel, szorgalmatossággal taníttatnak vala. Mellyek igazgatására dicsiretes, istenes, kegyes életű két scholamesterek tartatnak vala, kiknek egyikének az üdvözült Rákóczi György rendelése szerint a várbul és harminczad jövedelmiből tisztességes fizetése jár vala; s a classisok praeceptorinak is minden angáriánként fizetések kiszolgáltatván, a tanítás gyönyörűséges épülettel virágzik vala."⁶⁾

Szalárdi emlékeit kiegészíti öregbik Rákóczi Györgynek 1636. február 4-én Szamosujváron kelt rendelete. Eszerint a váradi vár mindenkori kapitányának, sáfárának és többi tisztségviselőjének rendeletet ad: "Akarok hűségteknek értésére adni, mégh mikoron Isten ez méltóságos fejedelmi tisztben, s állapotban hejheztetett, az ecclesiahoz való keresztyén indulatiukból így deliberalatunk volt, hogy valamikor a váradi scholának három tanító mestere léssen, a ketteit ott való váradi házunknak jövedelméből tartassuk és fizetessünk neki; az harmadikra pedig a város tartozzék gondot viselni és tartani; ha hol pedig csak kettő volna az oskola mestere, olyankor az egyiket a város tartsa, a másodikat pedig magunk akarjuk tartatni. Kiben hogy semmi fogyatkozás ne essék, hűségteknek hagyjuk, sőt parancsoljuk is, mind mostaniaknak, mind jövendőbelieknek, ha kik succedálnak, hogy uti praemissum amikor három mester tartatik a váradi scholában, annak ketteit megirt váradi házunk jövedelméből tartsa és fizessen nekik; az harmadiknak pedig a város; ha pedig történnék, hogy csak két mester volna, az egyiket hűségtek, a másikat pedig a város tartsa és fizessen neki."⁷⁾

Jóllehet Rákóczi ebben a rendeletében úgy nyilatkozott, hogy már fejedelemsége legelején megadta a lehetőséget a váradi scholának három tanítómesterrel való működésére, de rendelkezésének 1636 február 4-én történt írásba foglalása azt mutatja, hogy a lehetőség mégis csak ekkor vált valósággá. Tehát már 1631-től számítható az intézetnek két mesterrel való működése, egyik ugyanis a várostól, másik pedig a fejedelemtől fizetett állást töltvén be, mig nem a további fejlődésre csak néhány esztendő multával, az or-

6) Szalárdi 370-71.

7) Csernák 161-62.

szág békéjét veszélyeztető s éppen a Kőrös folyása mentén támadó Zólyomi s Prépostvári trónkövetelők kísérleteinek végleges megsemmisítése után kerülhetett sor. De hogy ezeknek az állásoknak rendszerezése valóban megtörtént, bizonyosság erre Medgyesi Pál fejedelmi udvari papnak "Sz. Atyák öröme" című s 1640-ben megjelent könyvének Lorántfi Zsuzsánnához intézett ajánlása. Ebben felsorolja a különböző iskolákban a fejedelemtől és fejedelemasszonytól fizetett scholamesteri állásokat, megemlíti, hogy "Váradon pedig gyakrabban kettőt is tartott."⁸⁾

Bárha a fejedelem az intézetet nem is kollégium, hanem csak scholaként említi, a három akadémiai végzettségű tanárral működött tanintézet azonban már nem tartható csak egyszerű triviális scholának, partikulának, illetőleg gimnáziumnak. Mégis több értekezőnél is tapasztalható, hogy a XVII. századbeli iskolákról írva, téves képet alkotnak róluk, ennek pedig az a magyarázata, hogy nincsenek tisztában annak felépítettségével. A Rákócziól kifejlesztett váradi iskola típusát a sárospatakiéval találjuk egyezőnek, ez ugyanis - a zempléni egyházmegyének Bornemisza Anna fejedelemasszonyhoz 1668-ban intézett folyamodása szerint - "három (academicus, vagyis külső országokbeli akadémiaikat végzett) mesterrel" és "hat classicus praeceptorral" (vagyis osztálytanítóval) működött.⁹⁾ Ennek ellenére is nagyot tévedett a különben érdemes Csernák is, aki Rákóczi 1636. évi rendelete alapján a következő megállapítást teszi: a váradin kívül "még csak egy iskola volt, amely ebben az időben három professzorral dicsekedhetett: t. i. a Bethlen Gábor által alapított Gyulafehérvári Collegium Bethlenianum, amelynek tanárai azonban külföldiek voltak..., a váradi kollégium tanárai viszont valamennyien magyarok, hazai föld neveltjei.¹⁰⁾ Pedig, hát, a három professzort ekkor még semmiképpen sem lehetne egy nevezőre hozni a három akadémikus mesterrel! Természetes, hogy ez a helyzet az erdélyi közállapotok hanyatlásával, amikor a külső országokbeli professzorok tartására az ország sem tudott már ál-

---

8) Kemény József: Történelmi adatok. Új magyar Múzeum. 1859:401.

9) Szabó Károly: Adalékok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéhez. PrK 1889: 165.

10) Csernák 162.

dozni, lényeges változásokon ment át. A fejlődés II. Rákóczi Gy. uralkodásának második felében már odáig jutott, hogy különösen Apáczai törekvései következtében a rektorságból, illetőleg scholamesterségből csakugyan kitermelődött a végleges állásu, hazai eredetű férfiakkal betöltött professzorság, belátva azt, hogyha nem is "német" s nem is jár "plundrában", mégis lehet "tudós" ember. Ilyenképpen Apafi fejedelem korától kezdődőleg - nagyon hihetőleg Veresmarti Gáspár püspök elhatározásából - már minden felső tagozattal kibővített erdélyi iskolában egy, két, a nagyobbaknál pedig valóban három hazai származásu, külföldi tanultságú, teljes felkészültségű, állandó professzor működött. Ennek a korszaknak azonban legfennebb csak az előjátékát érhetette meg a váradi kollégium.

Az elmondottak alapján csoportosítva a felkutatott adatokat, állapítandó meg a Rákóczi-korabeli váradi iskola helyzete.